

Johan Turi – sámiid iežaset etnográfá?

VELI-PEKKA LEHTOLA
Oulu universitehta

Álggahus

Johan Turi lea dovdoseamos sápmelaš girječálli, muhto su duoji – erenoamážit *Muitalus sámiid birra* -girji – meroštallan oarjemáilmmi doahpágiiguin lea leamaš váttis. Man girječállima suorggi oktavuodas das gálggašii hállat? Leigo Turi čáppagirjjálašvuoda ovddasteaddji? Vástádus lea čielgasit «ii», jus veardádallá su duoji omd. Pedar Jalvii dahje Hans Aslak Guttormii. Čáppagirjjálašvuodta guorahallá eallima «govahallon vejolašvuodaid» dahje «vejolaš duohtavuodaid», go fas Turi mitalusat govvidit «duohta eallima» (diedusge muittuid ja mitalusaid lohka mielde).

Turi girjiid dokumentáralaš vuodđu lea su iežas vásáhusain. Oaivvildago dat dan, ahte *Muitalus sámiid birra* lea eallingeardi, mii lea oalle dehálaš suorgi sámeagirjjálašvuodas (omd. Kuokkanen 1998: 27). Datges ii oro heivemin, danin go *Muitalus sámiid birra* ii guoskka dušše ovtta olbmo eallima – dat lea deskriptiivalaš govvádus olles sámi eallinvuogis ja jurddašanmálles dihtolágan ovdamearkkaid vuodul. Vuokko Hirvonen lea namuhan Turi muittašangirjjálašvuoda ovddasteaddjin, go son govvida sámiid mitalusaid das, «mo sii ja sin máddarat leat eallán, masa jáhkán ja maid jurddašan». Turi girji buktá ovdan «olles njálmmálaš árbevieru viidodaga» ja danin Turi doaibmá gaskkusteadjin njálmmálaš árbevieru ja girjjálaš kultuvrra gaskkas. (Hirvonen 1999: 77.)

Háliidivččen goittotge – kánske veahá leaikkastallamiinge – viiddidit dán meroštallama. Dat, ahte Turi čálii girjjiis lappologaid áigge ja iešalddis ovttas lappologain (Emilie Demant-Hattiin), geasuha mu namuhit su oarjemáilmmi diehtaga doahpágiiguin *dutkin* dahje *etnográfán*. Kulturensyklopediija meroštallá: «Etnografija (*ethnography*) lea kvalitatiivalaš dutkanmetoda, mii geavahuvvo mánggain dieđasurggiin dutkkadettiin iešgudetlágan servodagaid

kultuvrralaš systemaid»¹ (A Cultural Encyclopedia 1997: 176). Logan meroštallama govvádussan Johan Turis:

Etnográfalaš dutkama dahkki lea etnográfá (*ethnographer*), gii doaibmá dihtolágan jorgaleaddjin / dulkan / gaskkusteaddjin objeavtta ja dutkanbohtosiid gaskkas. Giedde barggu bokte son čielggada, maid olbmot dahket: dutki bargun lea analyseret ja dulkot bohtosiid. Etnografija ii leat goassige bealeheapme dahje objektiivvalaš, dainna go dutki rolla váikkuha loahpalaš bohtosiidda.² (A Cultural Encyclopedia 1997: 176.)

Dán meroštallama mielde Johan Turi dutkan- ja gieddebargu bisttii olles su eallinagi iežas álbmoga ja boazoolbmuid gaskkas. Son čohkkii materiála (oaivvi sisa), kategoriserii, veardádalai, analyserii ja dulkui. Son geahččalii govvidit iežas álbmoga ja eallinvuogi seamma systemáhtalaččat ja guhkesáigásaš proseassa bokte go lappologatge. Son lahkoni goittotge sámiid eallima ja jurddašanmálla mitalusaid ja vásáhusaid bokte, maid vuodul sus šattai earálágan áddejupmi ja dulkon sáme kultuvrra iešvuodain go olggobeale lappologain.

Mo Turi šattai dutkin

Máŋggat sápmelaš girjjálašvuoda bálggescuollit ledje «oahppan olbmot» – vázzán semináraid dahje muđuid skáhppon girjedieđu, vaikkoba Biibbala logadettiin.³

1 Artihkalčálli jorgalus.

2 Artihkalčálli jorgalus.

3 Sámi girjjálašvuodta vuodđuvai guhká vuoiŋnalaš teavsttaide ja muhtun divttaide, maid omd. Johannes Schefferus almmustahtii 1600-logus. Vuosttaš prosateavsttat, main giedahalle earáge go vuoiŋnalaš áššiid, ledje Lars Hætta ja Anders Bær muittašanbihtát 1850- ja 1860-logus, vaikko daid almmustahtte easkka 1950-logus. Hætta ja Bær gulaiga lestadialaš servodaga iešoahppan «intellektuellaide» ja erenoamážit Hættas šattai dehálaš olmmoš omd. Biibbala jorgaleamis ja dulkomis. Sudno persovnnat čájehit, ahte lestadialaš servodagaid siste ledje dihtolágan institušuvnnat, mat vuodđuvve Biibbala lohkamii ja dulkomii. Ng. girjjálaš kultuvra ovdánii nappo dänge dásis ja attii dihto máhttu seammá láhkai go skuvlage. Ole Henrik Magga lea muittuhan, ahte vuoiŋnalaš sártnit oahpahedje abstrákta jurddašeami omd. dakkár doahpágiid bokte go agalašvuodta, árbmu, albmi, bestojupmi, suddu ja suddu ándagassii addojupmi. Seamma duddjui Biibbala lohkamis. (Ole Henrik Magga 2011. Njálmmálaš máinnašupmi.)

Man nu sivas sii ledje vuolgán eret iežas servodagas dihto áigái, muhto juste dán gáidama boktesii ohppe geahččat iežaset kultuvrra dobbelis, oaidnit dan eará čalm-miiguin ja atnit dan árvvus. Akershus fánjal (Lars Hætta ja Anders Bær) dahje stuorraservodaga seminárat (Anders Larsen, Pedar Jalvi ja Hans Aslak Guttorm) ledje dehálaš báikkít sámi girjjálašvuoda ovdáneapmái. (Gč. Lehtola 1995: 48.)

Gaska dahje *distánsa* lea dehálaš iešvuohta maiddáid dieđalaš dutkamušas. Dat guoská erenoamážit iežas kultuvrra dutki, geas lea kultuvrralaš kompetensa (eará láhkai go olggobeale dutkis), muhto gii galgá beassat geahččat dutkanobjeavtta veahá olggobealde. Dát veahkeha su sajustit fenomena buorebut duogáži ja ollisvuhtii. Dutkis dákkár gáidan dáhpáhuvvá omd. teoriija bokte. Dán láhkai *insider* joksá maiddáid *outsider*-oainnu. (*Insider–outsider*-gaskavuodain gč. Porsanger 2007.)

Johan Turi ii vuolgán seminárii iige geavahan teorehtalaš málliid, muhto sus ledje eará vuogit gáidat iežas «dutkanobjeavttas». Okta lávki dan guvlui váldojuvvui juo árrat, go Turi bearaš fárrii Guovdageainnus Čohkkirassii, ođđa birrasii ja servodahkii. Turi lei dalle juo vádjit 30-jahkásaš. Son oačču veardádalli perspektiivva sierra guovlluid boazodoalu gaskkas, mii vuhtto bures *Muitalus sámiid birra* -girjjiis. Ođđa ruovttuguovllu historjja ja eallinvuogi lassin son čujuha Guovdageainnu olbmuid sihke *insider* ja *outsider* čalmmiiguin.

Nubbi stuorra lávki Johan Turi dutkikarriearas lei gáidan boazodoalus ollesolmmožin, man boadusin lei «bohema eallin» Girona gávpogis, nugo Sara Ranta-Rönnlund mañnil muittašii. Ranta-Rönnlund mielde Čohkkirasa olbmot badjelgehčče Turi danin, go sin mielas son lei eahpelihkostuvvan badjeolmmožin. Ii ábuhan muitalit, ahte Turi lei máilmmidovddus girječáli ja dáiddár – báikkálaš olbmuid mielde «sus ii sáhtán eará vuorditge, go lei geardde nohkkon bohccuin-ge». (Ranta-Rönnlund 1974.)

Bohema eallin attii Turii olggobeale perspektiivva. Son lei čeahpes muitaleaddji, gii oahpai maiddáid duppalgulahallama vugiid: iežas olbmuid lassin son muitalii boazodilis earáide – dakkáriiddage geat eai diehtán sáme kultuvrras maidige. Duppalgulahallamis šattai guovddáš iešvuohti *Muitalus sámiid birra* -girjjiis, mii doaimmai guovtti dásis. «Earáide» dat lei muitalus earálgan eallindilis ja luonduálbmoga árbevieruin. «Midjiide» dat muitalii (boazo)sámiid iežaset historjja ja fearániid. Omd. ironiija dagahii dan, ahte iešguđetlágan lohkit sáhtte dulkot seamma teavsttaid sierra láhkai. (Duppalgulahallamis gč. omd. DuBois 2000: 257–258; Lehtola 2008: 184–188.)

Dehálaš rolla das, ahte *insider*-oainnu lassin Turi oaidná girjjistis sáme kultuvrra maiddá *outsider*-čalmmiiguin, lei Emilie Demant-Hattis. Son čohkkii ja doaimmahii Turi seahkalas muituimerkemiid gárvves girjin. Demant-Hatt dovddai bures lappologalaš girjjálašvuoda ja dutkamusa. Su vuolggasadjin lei, ahte Turi girji attašii seammalágan ollislaš gova sáme kultuvrras go lappologaidge duojit, muhto eanetge muitalusaid ja girječálli iežas vásáhusaid bokte. Demant-Hatt váikkuhus vuhtto omd. girjii struktuvrras, mii lea ráhkaduvvon luonduálbmoga ideála vuodul: muitalus ovdána jahkodagaid mielde ja muiittašepmi čuovvu syklus-perspektiivva.

Doaimmaheaddji rolla fuobmá bures, go veardida *Muitalus sámiiid birra* -girjii *Sámi teavsttat* -girjái, mii ovdánii dábalaš muitalusčoakkáldaga láhkai. Samuli Paulaharju muitalii jagis 1932, ahte Turis ledje báhpárat ja gihppagat dievva teavsttaid, suoma- ja eanaš sámegillii, muhto son váillahii olbmo, gii livččii čohkken ja doaimmahan daid prentehussii. (Paulaharju 1947 (1933): 126–127.)

Amatevraarkeologa ásaiduvvanteorijjat

Nugo mánggain lappologain, Johan Turisge lei hui viiddis beroštupmi sáme kultuvrii. Son dutkkai vássán áiggiid ja árbevieru seamma láhkai go iežas áigge servodaga čuolmmaid ja olahusaid. Doložiid dutkin son lei čohkken olu dieđuid sihke arkeologijja ja historjjá birra. Godderokkit ja báikenamat muitaledje sutnje máttarádjáid ja -áhkuid birra seamma olu go árbediehtuge. Sáme gielat namat gávdnojedje «fárpiin dain jávriin, gås æi dáláš sámít bivde šatain» (Turi 1965 (1910): 3).⁴ Turi lei kárten godderokkiid leavvanviidodaga, vai sáhtii meroštallat boares resursaguovlluid. Son buvttii ovdan olbmuid dulkomiid ja teorijaid das, ledjeko rokkat bivdosajit vai hávddit. Son smiehtai dološ báikkiid bassivuoda: «Ja sámít daina ballet dain rággiin, æi duosta rág'gat æi ge nâk'kat dain rággiin». Jus gii nu áiggui ijastallat dakkár báikkis, jápmán olbmuid vuoiŋŋat ádje su eret. (Turi 1965 (1910): 4.)

Historihkkárin Turis ii lean «buotsámi-perspektiiva», baicce son dutkkai dihto guovllu boazosámiid historjjá: su fokus lei Čohkkirasa dáhpáhusain,

4 Vaikko Turi girji lea heivehuvvon maiddá odđa čállinvuohkái ja prentejuvvon oddasit jagis 2010, geavahan dán artihkkalis jagi 1965 veršuvnna, man ieš lohken juo studeantaáiggis ja man čállinvuohki orru addimin vuogas boaresvuoda dovddu sitáhtaide.

muhto veardádallanmateriálan son geavahii Guovdageainnu muittuid. Turi lei kategoriseren báikkálaš sámiid historjjálaš ovdáneami golmma dahje njealji iešguđetlágan muddui. Vuosttaš periodan son namuhii álgoálbmoga áiggi mearragáttis: «Sámiid boattimušas ii læt gul'lun, atte livče boattán gås'tege. Sábmelaš læ læmaš dábbe år'ro miettá Sámiædnama» (Turi 1965 (1910): 3).⁵

Turi oaidnu vástida dáláduktamuša bohtosiid juobe buorebut go omd. su iežas áigge suoma-ugralaš gielladiehtaga teorijiat, maid mielde sámit ledje fáren Skandináviai Ural-váriid guovllus. Dálá teorijaid mielde sámit eai bohtán gostige. Sin etnisitehta lea baicce hápmašuvvan daid guovlluin, gos sámit ásse 1000–1500 jagi dassái. Nuppe dáfus Norgga riddoguovllu álbmot šattai sáme-gielagin easkka dalle. Ovdal dan olbmot hálle man nu nuppi giela, mii lea juo áigá jávkan. (Aikio 2006: 42–43.) Turige muitala: «Ja sámit læt árrun Ruota-bæl'de maidá juokke báikis.» (Turi 1965 (1910): 3.) Arkeologalaš gávdnosat leat čohkkejuvnon olles Davvi-Skandinávia guovllus juo jiekñaáiggi rájes.

Nubbi jorggáldat Turi ásaiduvvanteorijias lei dat, go ođđa olbmot bohte meara mielde «[...] dán nuor'ta-davvi-čikkii ja de bal'de sámiid eret mærra-gáddiin, ja de sámit báttare vuov'di-gierragiida, ja dábbe árru ráfis állo jagiid ja guođuheddje æloidæset dain vuvdiin ja váriin, mat leddje áv'dimin dahje ár'roidhaga». (Turi 1965 (1910): 4–6.) Son oaivvilda kánske árra ođđaássiid, geat bohte omd. Lofuohta guovlluide ráhkadit eatnama vuosttaš jahkeduháha álggus, jus eai juo ovdalge.

Vel ođđa bárrun Turi namuha dan, ahte «čáhpesbivttasolbmot» bohte sámiid ássanguovlluide. Sii dahke orohagaid juste dohko, gos sámit ledje orron, go «sii ái'dne, atte das læi čábba gied'di, maid leddje báč'cut durgidan, gáž'žan ja bai'kán» (Turi 1965 (1910): 6). Sámit galge fas báhtarit, muhto eai sáhttán šat geassádit ordaráji duohká, baicce «fer'teje náđ'đot» (s. 6) ja diktit dážaid rivvet visot maid gávdne. Turi dulkomis dát rivvejeaddjit sulastahttet álbmotmuitalusaid *čuđiid*, geat rivvejedje sámiid gaskaáiggis. Nuppe dáfus mitalusat sin bahádaguin – omd. das, mo Jubonaš goddá Huika-nammaš sápmelačča – čatnet sin historjjálaš dáhpáhusaide 1800-logus. (Turi 1965 (1910): 4–7.)

Turi addá nappo veahá eahpečielga gova dáhpáhusaid kronologalaš ortnegis. Dat govvida bures Johan Turi historjjálaš oainnu: sutnje ii leat dehálaš, goas miige lea dáhpáhušuvvan, muhto baicce man ollisvuhtii dáhpáhus gullá. Turi ii govvidan

5 Dábálaš ságastallamis bihtta siterejuvvo dávjá veahá eahpedárkilit ná: «Mii leat álo leamaš dáppe». Dat lea hui oahpes dajahus maiddái eará álgoálbmogiid gaskkas.

dárkilit sámiid ealáhusaid ovdáneami, vaikko son oinnii čielga rievdamu bivdo-ealáhusain boazodollui. Son lohká, ahte ovdal sámit «báčče állo mielki áldoin ja dakke vuostáid» (s. 6), muhto eai muđuid lean vel badjeolbmot.

Nuppástus dáhpáhuvai, go (njealját muttus) boazosámit bohte nuorttil ja bukte odđa ealáhusa. Guovdageainnu guovllu olbmot oahpahedje Čohkkirasa olbmuid guođohit bohccuideaset, muhto bukte maiddái suolvavuođa. Nuppe dáfus Turi muittuha, ahte suollagat ledje juo ovdal dan, ja «gal læt ain máŋga daggár suola-sámit læmaš, guđet æi læt Guov'dagæin-ál'bmut, æi ge Guov'dagæin-ál'bmuid ságat». (Turi 1965 (1910): 16–17.)

Árvvoštallamin stuorraservodaga – ja sámiid

Turi girjjis lei máŋggadieđalaš lahknanvuohki. Historjjá dutkama lassin su sáhtta atnit sápmelaš servodatdiehtaga ovddasteaddjin. Son čuovui olles áigge stuorraservodaga váikkuhusa sáme kultuvrii. Su vuolggasadjin lei, ahte Ruota riika «ii ipmir» sámiid dili ja danin son galggai čilget daid. Son buvttii ovdan sámeservodaga struktuvrra mánáid dikšuma rájes ja namuhii: «Sámiin læt maid vir'gi-ál'bmut visut. Vuostaš læ isit ja de æmit ja de ræn'ga ja de bii'gá ja de mánát, boarrásæmus læ muorra-nár'ki, nub'bi læ dálla-cág'gi, ja goalmát læ guonna-mugga, njælljæt læ ædni jiellat ja viđat læ áčči jiellat.» (Turi 1965 (1910): 12.)

Stuorraservodaga skuvllaid buorrin beallin Turi oinnii dan, ahte geafes bearrašiid mánát sáhtte orrut buori dilis dan agis, go eai sáhtán bargat biepmuset ovdii. Dehálaš lei maiddái, ahte sii «áp'pet lákkat ja čállit ja rekkenas'tit, vai æi bæsa bæ'tit sin juokke sajis gáv'pi-ál'bmut ja lád'delažžat» (Turi 1965 (1910): 12). Nuppe dáfus Turi kritiserii garrasit «ruvnna-skuvlla» dahje stuorraservodaga skuvlainstitušuvnna, mii gáidalii mánáid sin iežaset kulturárbbis:

[...] muttu billista dat fal sámimánáid maid. Dat áp'pet galle buorre oappa, muttu áp'pet dat állo joav'delasaid; ja dat læ maid, atte sis šad'dá állo lád'delaš luon'do, ja sii šad'det buoremus oap'pan-áigi eret sámiid sis'te, ja de sii áp'pet bære láddi-ællimii, ja æi sámi-ællimii oappa æi állenge. Ja luon'do riev'dá maid, sámi-luon'do láp'pu ja lád'di-luon'do šad'dá saddjái. (Turi 1965 (1910): 14.)

Turi ii duhtan árvvoštallat dušše stuorraservodaga, muhto giddii maiddáí olu fuomášumi iežas servodahkii ja kritiserii dan, erenoamážit boazosuolavuoda ja jagi 1852 dáhpáhusaid Guovdageainnus. Turi árvvoštalai dan, mo sámít bahkkašuvve ovtta ealáhussii, man dihte eatnamat golle. Son namuhii, ahte nuorat eai joatkán boazodoalus eaige atnán árvvus sin máddariid árbbi. Nuppe dáfus son ipmirdii bures, ahte go eatnamat nohke sihke Čohkkirasa ja Guovdageainnu guovlluin, nuorain lei bággu ohcat birgejumi eará ealáhusain: «[...] ruv'dna læ vál'dán sámiiin ædnama, ja læ ad'dán lád'delažžaide, ja ii læt šat ruv'na vál'di daid ædnamiid ala ii mikkige». (Turi 1965 (1910): 50)

Etnologaid vieru mielde Johan Turi čohkkii álbmotdieđu dábiin ja árbevieruin, seamma láchkai go materiálalaš kultuvrrasge. Su sáhhtá doallat juobe etnomusikologan dan bihtás, mii lea buoremusat dovdojuvvon su girjjis: muitalusas juoigama dahje «sábmelaš láv'lagiid» birra. Son ii dušše beare muitalan luđiid sisdoaluid, muhto govvidii juoigama oassin árgabeaivvi eallimis ja muitalusain.

Árbevirolaš dieđu ektui Turi deattuhii luonddu dovdamuša omd. dálkasiid geavaheamis, muhto son ipmirdii maiddáí dakkár dieđu raššivuoda: «Muttu ii soaba jur visut goanstaidd čállit dán gir'jái, dan ditte gá dát gir'ji šad'dá lák'kujuvvut ábba máilmi miel'de, ja állo oap'pan hærrát æi soaba goas'sege gullat visut goanstaidd». Sivvan su eahpádussii ii goittotge vel dalle lean dat, ahte son livččii ballan hearráid suoládit dieđu dálkasiin, muhto baicce dat, ahte «[...] æi sii jákke daid, dušše bil'kidit sámii ja l'udaga, vaiku jáš oaináše visut, maid sábmii dakká, de imaštivče dan vuoimi, ja gáš dat boattá.» (Turi 1965 (1910): 74).

Turi iešge lei buorre luonddudovdi ja su girjji sáhhtá atnit maiddáí luonddu-diehtaga oahppogirjin, omd. bohcco ja eará elliid govvádussan. Dákkoge Turi ii oainne elliid dušše eallin, muhto su beroštupmi lea maiddáí elliid ja olbmo okta-vuođas. Dan láchkai son lea sihke luonddudiehtaga ja etnologiiija ovddasteaddji.

Vuostegovat lappologaide

Lean dás ovdalis kánske veahá ironijain govven Johan Turi girjji oarjemáilmmi doahpagiiguin. Lean dan láchkai háliidan čujuhit dasa, ahte Turi girjjis soittii lean eambo sulalašvuohta lappologaid bargguiguin go dábálaččat jurddašuvvo. Turi čálii girjjis dakkár dovddus lappologaid go J. K. Qvigstada, K. B. Wiklunda ja J. E. Rosberga áigge. Su čállosat sulastahttet dan meare dáid dutkamusaidd, ahte

sáhtáši govahallat su imiteremin ja ironiseremin daid. Jus Turi ii oppa dovrange lappologaid bargguid, de Emilie Demant-Hatt rolla doaimmahusbarggus šaddá vel stuorábun.

Leigo *Muitalus sámiiid birra* nappo ironalaš vuostegovva dahje juobe parodiija etnologalaš dutkamušain? Ironiija leaikkastallá diđolaččat daid vugiiguin, stereotiippaiguin ja omd. etnográfalaš áddejumiin maid earát atnet duođalažžan. Juohke lappologa ulbmilin lei girjjistis addit ollislaš ja «duohta» gova sámekultuvrras. Seamma jurdda boahtá ovdan Turi rámpas álggahusas: «gir’ji, masa læ visut čál’lujuvvun sámiiid ællin ja dilli» (Turi 1965 (1910): 1). *Muitalus sámiiid birra* -girjji sisdoallolistu sulastahtá lappologaid bargguid dakko, ahte son áigui gieđahallat buot surggiid sámiiid eallimis árbevieruin boazodoalu detáljaide.

Samuli Aikio (1979: 7) lea goittotge gávdnan ironiija girjji álggahusas, gos Turi deattuha dan, man ángirit eiseválddit mahkáš háliidit diehtit sámiiid birra ja man čuorbbit sápmelašriebut leat čilget iežaset áššiid. Turi (1965 (1910): 1) lohká: «Ja mán læn ibmirdan, atte Ruota hál’lehus háliida min vækkehit nu állo go sát’tá.» Dovddus bihtá das, mo sápmelaš «ii ibmir bállju mai’dige» go boahtá moskkus gámmárii, sisttisoallá metafora: «mun lean duihmi, in mun gal ipmir, muhto várra don stuorra hearrá ipmirdat».

Dihto osiin Turi ironiija nuppástuvvá njulgestaga parodiijan, mii árvoštallá olggobeale olbmuid oainnuid sámiiin. «Mui’talus Sámiædnama dâv’damæt’ton el’liid birra» govvida sámeguovllu dihtolágan elliidgárdin, man olggobealde stuorraservodaga olbmot imaštallet dovdameahhtun elliid. Dát čujuhii njuolga ng. lapp-karavánaide dahje Skansen-musea čájáhusaide, gos sámekultuvra ovdanbuktojuvvui elliidgárddi áiddiid siste. (Gč. omd. Baglo 2007.)

Turi girjji dulkomis ii galgga goittotge menddo olu deattuhit parodiija. Vaikko son lei oalle kritihkalaš sihke stuorraservodaga ja iežas olbmuid ektui, son ii lean politihkalaš čáli degomat omd. Anders Larsen. Sus ii lean čielga «sámeguovda prográmma» seamma láhkai go Pedar Jalvis. Turi kritihkka lei oalle láivi ja sisttisoalai olu ironiija omd. das go son gieđahalai konflikttaid dáloniid ja sápmelaččaid gaskkas. Kolonialismma historjjá oktavuodas son geavahii eambbo allegorijaid go njulges kritihka:

Dál læ lákka Norgas sámiiid vuos’tá daggár, atte dat læ degu ák’ta suogga, man čađa ii læt oai’dnit ii bas’tilæmus ge čalmit, mii dan suog’gama duokkin læ. Dat sæmmá suogga læ juo dakkan állo hál’lot áššiid sámiiid vuos’tá.

Dat ii læt háv'ski šaten sábmelaž'žii, gá læ šad'dan degu vierro-bæna, dan rájis velá bahabut, gá Nor'ga šaddai sierra Ruotas. (Turi 1965 (1910): 50.)

Humor ja ironiija leat Turi girjjiis guovddáš iešvuodát, mat earuhit dan čielgasit lappologaid dujiin. Lappologat deattuhedje dan, ahte sii geahččalit govvidit «máilmmi dakkárin go dat lea» (ja mainna ii galgga hilbošit). Sin mielas kultuvras ja eallimis sáhtii addit «objektiivvalaš» gova ja dat lei vejolaš dušše *outsider*-čalmmiiguin. Ulbmilin lei čohkket olu faktadieđu, man analyseredettiin beasai čiekŋalassii nuppi kultuvrra váibmosii. Máilmmis ledje siskkáldas struktuvrrat, maid dutki sáhtii iktit vuđolaš dutkamušain. (Lappologaid čohkken- ja dutkan-doaimmaid birra gč. Hansen 1992.)

Johan Turi girjjiis máilbmi lea dakkár manin olbmot vásihit dan: olbmot ráhkadit máilmmigova vásáhusaid bokte, mat bohtet ovdan muitalussan ja árbevirolaš diehtun. Nuppe láhkai go lappologat, Turi vulggii ovttaskas dáhpáhusain ja fuomášumiin ja ráhkadii dáid vuodul ollislaš gova. Son ii geahččalan gávdnat suollema struktuvrraid: su teavsttas ii leat «gárvves máilbmi», baicce olu sadji ironiijai ja dulkomiidda.

Muitalus sámiid birra lea – erenoamážit álgogeažis – «*a road book*»: olbmot leat olles áigge jođus seamma láhkai go sámesiiddatge. Girji lea ráhkaduvvon nu, ahte lohkki beassá maiddá johtit jahkodagaid mielde. Johtin strukturere muittašeami: báikkít muitalit historjjáid, ja olbmuid vásáhusat máhccet millii sierralágan birrasiin. Dákkár syklus-perspektiiva vuhtto maiddá girjji historjjálaš oainnus: ii leat nu dehálaš, leago mii nu dáhpáhuvvan mannan jagi vai máttarádjáid áigge, baicce dat gos ja man oktavuodas mii nu lea dáhpáhuvvan.

Turi deattuha nappo eambo báikki muittu go historjjálaš ovdáneami. Dan lassin dehálaš lea «rupmaša muitu», vásáhusat ja muitalusat báikkiin ja duovdagiin. Ná Turi buktá ovdan olbmuid dieđu luonddus, seamma láhkai go olbmo ja luonddu lagašvuodasge. Olbmo ja eallinbirrasa oktavuohhta bohtá ovdan meroštallamis, mii dávjá siterejuvvo: «'Dat læt nu čábba duov'dagat, atte boagostit.' Ja gá álmuš lea háv'ski ja bures mannet áššit, de su mielas illođit visut duov'dagat, ja gá læ ál'bmui akkit dahje máraš, de dalle su mielas čirrut visut duov'dagat ja visut geađgit, muorat ja visut álles máil'bmi» (Turi 1965 (1910): 50).

Olbmo ja luonddu oktavuohhta bohtá Turi girjjiis ovdan maiddá gulahalamis elliiguin, mat leat dego servodaga lahtut. Dovdoseamos ovdamearka lea muitalus beatnagis, gii diđolaččat háliida álgit sápmelažžii reangan maŋŋil go lea

logahallan eavttuidis, maid vuodul oktasašbargu lea vejolaš. Turi ii govvit eelliid olggo- dahje bajábealde, muhto geahččala čuovvut áššiid omd. gumppe dahje guovžža čalmmiiguin.

Eará láhkai go lappologat, geat dolle «objektiivvalaš» gaska dutkanobjeavtaid hárrái, Turi manai daid sisa. Lappologat eai háliidan massit iežaset sajádaga olggoeale áicin, baicce čuvvo sámiiid kultuvrra iežaset kultuvrra čalmmiiguin ja doahpágiiguin. Turi fas lea Mikhaíl Bahtina sániiguin mánggajienat muitaleaddji. Son geavaha mánggaid perspektiivvaid ja hállanvugiid.

Samuli Aikio lea lohkan, ahte Turi stiillas vuhtto muitalusaid ja máidnasiid sátnegvaheapmi, muhto maiddá omd. kristtalaš giela stereotiipat. Stiilašlájat molsašuddet naivisttalaš muitaleamis áššeteakstan, sárdnideaddji stiillas leaikan ja suollemas bilkun dahje ironiijan. (Aikio 1979: 10–11.) Mánggajienat muitaleapmi speadjalastá sisdoalu sierralágan perspektiivvaid.

«Vel okta muitalus, jos æi olpmot vela tovtá taina čilgehusain, mii læ ovdalis muitaluvom»

Borgemánus 1932 suomelaš oahpaheaddji ja girječálli Samuli Paulaharju bázi Narviikka togas Durdnosjávrra gáttis ja jotkkii mátkki fatnasiin. Son lei čohkkemin dieđuid ođđa etnográfalaš girjji *Kiveliöitten kansaa* (Bivdoeatnamiid álbmot) várás, mii govvidii eanemusat Davvi-Ruota suomelaččaid historjjá ja árbevieruid. Unna Kattuvuoma gilázis Paulaharju manai deaivvadit sápmelaš girječálli, Johan Turi, gean girjji *Muitalus sámiiid birra* son lei lohkan: «Oahppameahtun duottarolbmo duodji lei fuomášuvvon goittotge buot sámeustibiid gaskkas, juobe nu olu, ahte dat lei jorgaluvvon earáge gielaide, omd. engelasgillii.» (Paulaharju 1947 (1933): 124–128.)

Turi girji lei nappo dovddus gáldu sámiiid eallimis, ii dušše Ruota, muhto maiddá Suoma bealde. Paulaharju muitala, ahte Turi ruovttuguovllusge mánát besse lohkat skuvlagirjjiin su muitalusaid ja oaidnit su gova. Paulaharju logai goittotge, ahte lagašguovlluid olbmot eai olus atnán árvvus Turi girjjiid, baicce bilkidedje, ahte «áddjá mahkáš čállá, ja hearrát prentejit ja addet ruđa ja de dušše bogostallet suinna». (Paulaharju 1947 (1933): 126.)

Turi iešge muitalii čállinbargguidis birra šlundi mielain: son ii lean ožžon makkárgge skuvlejumi, ii oppa goahteskuvllage mannan. Danin son ii lean

oahppan čállit iige sárgut «albma láhkai». Paulaharju mielas son lei goittotge vázzán «duoddara stuorra johtiskuvlla», mii lei addán sutnje erenoamáš dáidduid ja oainnuid. Turi lei juo almmustahtán nuppi girjii *Från fjället* ja jotkkii ain čállima, muhto sus váillui olmmoš, gii livččii čohkken ja doaimmahan daid prentehussii. «Olubat Suomas máksá prentet girjii?» almmái jearralii Paulaharjus. Son lei maiddái sárgon govaid liánttain dahje ivdnepeannáin, «buot dieđusge Turi iežas vuogi mielde». (Paulaharju 1947 (1933): 126–127.)

Paulaharju, guhte čálii artihkkala Turi birra suomelaš govvláđđái, lei nu movttiidan Turi dujiin, ahte son jorgališgodii *Muitalus sámii birra* -girjii suomagillii. Son ii goittotge ožžon gárvvisin go moaddelogi siiddu. Paulaharjus orui leamen oktiigullevašvuodadovdu Turiin. Vaikko son ieš lei gazzan oahpu ja šaddan oahpaheadjin, son lei dihto láhkai iešoahppan dutki ja čálii nugo Turige. Dábálaš álbmoga gaskkas šaddan ii-akademalaš dutki dovddai iežas seamma amasin eará dutkiid gaskkas go Turi dovddai iežas ruovttuguovllustis. (Paulaharju eallimis gč. Harju 1989.)

Eará lappologaid láhkai Paulaharju čohkkii olu dieđuid ja muittašanárbevieru sámiiid luhtte. Muitalusaid ja vásáhusaid vuodul son fáhtii earálágan áddejumi «álbmoga» kultuvrras go mánggat dieđalaš lappologat. Son goittotge dovddai ja vásihii, ahte dieđalbmot eai rievtti mielde dohkkehan su ánsšuid, baicce dolle su dušše miellagiddevaš amatevran, gean materiálad juohkehaš livččii gal mielas geavahan ávkin iežas dutkamušain. Seammaláhkai go Turis, Paulaharjus lei hui erenoamáš stiila dahje vuohki čállit, man ii sáhtán kategoriseret dieđáčálan iige nuppe dáfus čáppagirjjálašvuohtange.

Turi ja Paulaharju leigga nappo hui ovttaláganat, vaikko nubbi lei sápmelaš ja nubbi suomelaš. Goappašagain lei hui etnográfalaš lahkonanvuohki, muhto veardidettiin mángga «buhtes» lappologaid bargguide, soai gávnnaiga vel eambo go dušše etnográfalaš detáljjaid. Soai govvideigga dábálaš olbmuid eallima ja jurddašuvugiid vásáhusaid bokte, mat adde čiekŋalis áddejumi ii-materiálalaš kultuvrii ja vuoiŋjalaš eallimii. Humor dahje ironiija lei vuohki dulkot sámiiid eallima almmá menddo gáržžes lahkonanvuogi haga. Dákkár dulkon vuhttui mánggajienat čállimis, man bokte goabbáge geahččalii joksat sámeeallima mánggabealatvuoda dakkárin go soai leigga dan vásihan.

Gáldut

Materiála

TURI, JOHAN 1965 (1910): *Mui'talus sámiid birra*. Stockholm: Alimus skuv'la-doaimahat / Kungl skolöverstyrelsen.

Girjjálašvuohta

AIKIO, ANTE 2006: On Germanic-Saami contacts and Saami prehistory. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 91 s. 9–55.

AIKIO, SAMULI 1979: Johan Turi ja hänen kertomuksensa. – Turi, Johan: *Kertomus saamelaisista* s. 5–11. Helsinki: WSOY.

BAGLO, CATHRINE 2007: Utstillinger av samer i tida 1822–1934. – Samer på utstilling. *Ottar* 4 s. 3–10.

A Cultural Encyclopedia 1997 = ALHO, OLLI (doaim.) 1997: *Finland: A Cultural Encyclopedia*. Helsinki: Finnish Literature Society.

DUBOIS, THOMAS 2000: Folklore, Boundaries and Audience in The Pathfinder. – Juha Pentikäinen ja earát (doaim.), *Sami Folkloristics* s. 255–274. Helsinki: SKS.

HANSEN, LARS IVAR 1992: Just K. Qvigstad's contribution to the study of Sami culture. – *Acta Borealia* 9: 2 s. 47–68.

HARJU, MARJUT 1989: *Samuli Paulaharju. Ruijanrannan reppuherra*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

HIRVONEN, VUOKKO 1999: *Sámeeatnama jienat. Sápmelaš nissona bálggis girječállin*. Guovdageaidnu: DAT.

KUOKKANEN, RAUNA 1998: *Čána gillii! 1: Sámi girjjálašvuohta – Saamelainen kirjallisuus – Samisk litteratur*. Ohcejohka: Sámiráđđi.

LEHTOLA, VELI-PEKKA 1995: Saamelaiskirjallisuus vanhan ja uuden risteyksessä. – Matti Savolainen (doaim.), *Marginalia ja kirjallisuus. Ääniä suomalaisen kirjallisuuden reunoilta* s. 36–92. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

————— 2008: *Muitaleddjiid maŋisboahhtit. Beaivváš Sámi Teáhtera historjá*. Oulu: Giellagas-instituhtta.

PAULAHARJU, SAMULI 1947 (1933): Johan Tuuri, lappalaiskirjailija. – Paulaharju, Samuli: *Vaeltaja tunturien maassa* s. 124–128. Helsinki: WSOY.

- PORSANGER, JELENA 2007: *Bassejoga čáhci. Gáldut nuortasámiid eamioskkoldaga birra álgoálbmotmetodologiijaid olis.* [Karášjohka]: Davvi Girji.
- RANTA-RÖNNLUND, SARA 1974: *Armon penikoita.* [Oaniduvvon suomagielat veršuvdna girjjiin *Nádevalpar ja Njoalpas söner.*] Helsinki: Tammi.

Johan Turi – an ‘insider’ ethnographer of the Sami?

It has been difficult for the researchers to define the literary production of Johan Turi, most especially *Muitalus sámiid birra* (An Account of the Sami), according to «Western» concepts of literature. It cannot be seen as fiction, because he tells stories about «real life». Turi’s main work is not purely autobiographical, because he describes a whole life style and way of thinking through detailed observations. There has been a convention to classify him as a folk artist or a folk writer.

My paper tries – even in a playful manner – to apply the concept of ethnographer to describe Turi’s way of representing his own people. Following a common definition, ethnography is a qualitative method examining the cultural systems of different communities. Through field work, the ethnographer acts as a certain kind of translator, interpretator or intermedator between the object and the research results. In my article, I present some research fields of Turi concerning historical and archeological studies, social sciences and folklore. The most basic information in Turi’s book is the close connection between man and nature, especially the animals.

Contrary to the lappologist scientists of his time, Turi tried to describe the culture through the experiences and stories of an indigenous people. Using humour and irony as an objectifying method which is well reflected in his multi-voiced way of writing, Turi takes flexible perspectives on his research objects. The character of Turi resembles another non-academic writer and researcher, a Finnish contemporary Samuli Paulaharju.

VELI-PEKKA LEHTOLA
veli-pekka.lehtola@oulu.fi
University of Oulu